

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ: НА ХВАЛІ ДАВЕРУ ДА НАЦЫЯНАЛЬнай ГІСТОРЫІ І ЎЛАСНАГА ТАЛЕНТУ

У артыкуле асэнсавана праблема фарміравання светапоглядных і стылёвых асноў рамантычнага і рэалістычнага пісьма У. Караткевіча на шляху пісьменніка да мастацкага ўвасаблення прысутнасці беларуса ў гістарычным часе і прасторы.

У літаратурным працэсе ХХ–ХХІ стагоддзяў творчасць Уладзіміра Караткевіча займае асобае месца. Гэта абумоўлена і маштабамі здзейсненага, і глыбінёй пранікнення ў нацыянальную гісторыю, і па-мастацку арыгінальным спалучэннем мінулага з сучаснасцю. Магутны прыродны талент У. Караткевіча, яго творчая апантанасць, грамадзянская непахіснасць у абароне права творцы на вяртанне свайму народу памяці пра велічнае і трагічнае мінулае – усё спрыяла таму, што яго ідэі, канцэпцыі, вобразы былі незвычайна папулярнымі ў чытацкім асяроддзі і прыцягальнымі для наступных пакаленняў беларускіх літаратараў (У. Арлоў, А. Бутэвіч, Л. Дайнека, Г. Далідовіч, В. Іпатава, В. Коўтун, Л. Рублеўская, А. Наварыч, К. Тарасаў, В. Чаропка і інш.). Яны ажыццявілі даўнюю мару пісьменніка пра стварэнне школы беларускага гістарычнага эпасу.

Пра тое, як ішоў працэс далучэння У. Караткевіча да літаратурнай справы, да «прарастаўня» гісторыяй, у якім напрамку вяліся пісьменнікам пошукі адпаведнага матэрыялу – дакументальных звестак, фактаў, жыццёвых сіэн, эпізодаў, падзей, побытавых дэталаў, – як набываліся веды адносна разумення прасторава-часавых рэалій, характэрных для той эпохі, якую абжывалі народжаныя самой рэчаіснасцю яркія тыпы, пераствораныя аўтарскай фантазіяй у новую мастацкую рэальнасць, ёсць нямала цікавых прызнанняў пісьменніка на старонках яго багацейшага эпісталярыя.

Павышаную ўвагу да духоўнай культуры народа, да яго гістарычных помнікаў-курганоў абудзіў найперш дзед Васіль Грынкевіч, таленавіты казачнік, знаўца народных легендаў, паданняў. Пра яго ўнікальныя здольнасці пісаў У. Караткевіч у лісце да Максіма Танка ад 27 мая 1956

года. Прызнаваўся, што «менавіта ад яго я палюбіў прыроду, гісторыю (ён калісь рабіў раскопкі курганоў і шмат чаго цікавага распавядаў), навучыўся лавіць самоў «на квок», палюбіў бадзяцца і іншае» [1, 160]. Факт актыўнай прысутнасці дзедзды Грынкевіча ў жыцці і творчасці брата вольна як засведчыла ў сваіх успамінах і Наталля Сямёнаўна, сястра Уладзіміра Караткевіча: «На маю думку, менавіта дзед Васіль даў Валодзю першы ўрок натуральнай беларускасці, бо маці наша па-беларуску не гаварыла, лічыла, што недастаткова ведае мову. Бацька часцей карыстаўся дыялектам. А сустрэчы з дзедзды адкрывалі Валодзю глыбіню і мудрасць беларускай народнай душы» [2, 32].

З часоў дзяцінства (хваравітасць малага, ранняе знаёмства з кнігай, абмежаванасць актыўных дачыненняў з навакольным светам) закладваліся асновы мастацкіх уяўленняў, фантазій. Так пачыналі абазначацца фарміравацца дзве светапоглядна-стылёвыя дамінанты творчага метаду будучага класіка беларускай літаратуры У. Караткевіча, які арганічна спалучаў у сабе рамантычныя і рэалістычныя прынцыпы адбору, абагульнення і ацэнкі пісьменнікам жыццёвага матэрыялу, цікавасць да пазнання персанажамі саміх сябе, свайго ўнутранага свету і свайго месца ў агульначалавечай прасторы быцця.

Гаворачы аб мастацкім метаде пісьменніка, большасць даследчыкаў схіляецца да пераважна рамантычнай канцэпцыі светабыцця і эстэтычнага выбару аўтара (У. Калеснік, А. Верабей, Д. Бугаёў, В. Жыдліцкі і інш.). Напрыклад, Д. Бугаёў у артыкуле «Рамантычны рыцар чалавечнасці» сцвярджае, што «арыгінальны мастак Караткевіч і пачынаўся як рамантык і застаўся ім на працягу ўсёй сваёй творчасці, бо рамантычнае светаадчуванне было для яго надзвычай арганічным, вызначала глыбінную сутнасць яго і літаратурных, і жыццёвых пазіцый» [3, 158].

Прафесар Макмілін, прадстаўляючы творчасць У. Караткевіча англійскай інтэлектуальнай аўдыторыі, вызначыў галоўныя стратэгіі караткевічаўскага ўвасаблення далёкай мінуўшчыны ў сістэму вобразаў і сюжэтных рашэнняў наступным чынам: «Займальнасць сюжэтаў і рамантычнае ўяўленне пісьменніка ў значнай ступені кантрастуюць з большасцю твораў беларускай літаратуры паслясталінскага перыяду» [4, 246]. Сам жа пісьменнік, спашлемся на выказванне У. Калесніка, «на спробу падвесці яго пад рамантычны эталон <...> бурна пратэставаў: Не рамантык я! Я – рэаліст. Я так бачу жыццё і пішу толькі праўду» [5, 124].

Той жа Д. Бугаёў зрабіў спробу пратлумачыць катэгарычнае непрыманне У. Караткевічам меркаванняў крытыкаў і калег па мастацкай творчасці, якія адназначна бачылі ў асобе пісьменніка толькі паслядоўнага рамантыка. Уся справа ў тым, лічыць даследчык, што савецкія тэарэтыкі «разглядалі яго як нешта непаўнаважнае, у лепшым выпадку, другарадным у параўнанні з рэлізмам» [3, 156].

У айчынным літаратуразнаўстве назіраецца выразная тэндэнцыя да размежавання рамантычнага, рэалістычнага і мадэрнісцкага або постмадэрнісцкага пачатку ў мастацкіх стратэгіях У. Караткевіча, катэгарычнай немагчымасці іх спалучэння. Між тым, славутага беларускага мастака нельга ўпэўнена аднесці да пісьменнікаў абсалютна рамантычнага складу ці да абавязковых прыхільнікаў традыцый постмадэрнізму.

На пэўным этапе творчай самарэалізацыі ў залежнасці ад стасункаў пісьменніка з часам, грамадствам, жыццёвым і літаратурным вопытам, эстэтычнымі адносінамі да рэальнай канкрэтыкі, эмацыянальна-псіхалагічнай сутнасці аўтарскага «я» ў яго мастацкую свядомасць пэўная эпоха «ўключаецца» ў абсалютна адпаведным ёй канкрэтным, праўдзівым (рэалістычным) узнаўленні побыту, нораваў, звычак і звычайў, дзякуючы набытым ведам і багатаму ўяўленню. У той жа час персанаж як носбіт высокіх маральных і духоўна-эстэтычных ідэалаў з уласцівым яму актыўным адмаўленнем (змаганнем!) канкрэтных праяў зла ў яго агрэсіўным, вычварным абліччы абумовіць жыццёва і эстэтычна выверанае спалучэнне прынцыпаў рэалістычнага і рамантычнага пісьма. Канцэпцыю мастацкага ўвасаблення гістарычнага мінулага беларусаў, праграму выхавання нацыянальнага героя або выбітнай творчай асобы пісьменнік «выбудоўваў» у сваёй свядомасці цягам доўгіх роздумаў і апрабацыі творчых ідэй у эпістальных дыялогах з тымі, чый мастакоўскі вопыт або эстэтычны густ, думку высока цаніў. Яго дарадцамі і суразмоўцамі былі М. Танк, Я. Брыль, Е. Стулпан, А. Бялевіч, Ю. Гальперын і інш. Такія кантакты на пачатку творчай дарогі (другая палова 50-х гадоў) мелі для Караткевіча першаступеннае значэнне: уплывалі на фарміраванне яго літаратурнай самасці.

У лістах да М. Танка (май, чэрвень 1956 года) ён разважае над тым, што ў нашай літаратуры павінен з'явіцца тып, «які ўсебакова адбіваў бы рысы лепшага нашага чалавека, яго талент, яго барацьбу, які, так бы мовіць, нават часткова адбіваў бы гісторыю народа» [1, 162]. І далей выкладае грунтоўна распрацаваны план мастацкай рэалізацыі гэтай вялікай ідэі, дзе першай умовай для выяўлення беларускага характару з'яўляецца выбар эпохі, якая «павінна быць трагічнай», і героя, роўнага ёй: «Лепей за ўсё было б, каб ён быў чалавекам мастацтва» [1, 163].

Пісьменнік вивучае канкрэтныя (архіўныя) дакументы, якія дакладна акрэслівалі б эпоху. Караткевіч уражаны багаццем тыпаў. Яны будзяць яго фантазію, «просяцца» на старонкі будучых кніг. У лісце ад 22 красавіка 1958 года да Янкі Брыля аршанскі настаўнік У. Караткевіч праінфармуе свайго адрасата наконт таго, якім бяспэчным скарбам для пісьменніка, што наважыў у мастацкім слове ўвасобіць мінулае народа, з'яўляюцца гістарычныя акты і кнігі з гісторыі быцця беларускай шляхты з XIV стагоддзя і па рэвалюцыю: «І матэрыял хутчэй парадку побытавага. Тут

адносіны з сялянамі, эканоміка, норавы, звычаі, надзвычайна цікавыя судовыя працэсы, розныя грывасы жыцця, злачынствы, сялянскі рух і г. д.» [6, 57]. А праз хвіліну ў захапленні выдыхне: «Божа мой, якія там тыпы, хоць ты іх у Плутарха засунь: звяры, распуснікі, вісусы, гулякі. Пакутнікі, святыя, дзівакі! На ўсякі асвечаны густ ёсць» [6, 58].

Усё, што так уразіла, – супярэчнасці той альбо іншай эпохі, незвычайныя лёсы, канфлікты, трагедыі, «грывасы жыцця», – абзавецца ў рэальных тыпах і дакладных малюнках жыцця, пераствораных талентам геніяльнага творцы. Трагічная эпоха паўстання 1863 года, гераічны характар і вобраз сучаснай эпохі ажывуць у рамане У. Караткевіча «Нельга забыць». Пісьменніку ўдалося спалучыць гераічную гісторыю паўстання з лёсам беларускага паэта-сучасніка, нашчадка расстралянага інсургента. Андрэй Грынкевіч мае ўнікальны дар бачыць, чуць далёкую гісторыю зусім выяўна, рэальна. Рамантычны погляд пісьменніка на далёкую гісторыю і мастацкае ўвасабленне побытавых і творчых рэалій з жыцця маскоўскай інтэлектуальнай эліты часоў хрушчоўскай адлігі абумовілі з'яўленне новага мастацкага цэлага, не характэрнага для савецкай літаратуры таго часу.

Якраз далучэнне У. Караткевіча-пісьменніка да нацыянальнага і саюзнага творчага асяроддзя (1958, Масква, Вышэйшыя літаратурныя курсы) спрыяла вывучэнню, адбору тыповых рыс, уласцівых творчай эліце, для дакладных эмацыянальна-пачуцёвых і эстэтычна-значных характарыстык адпаведных мастацкіх тыпаў, што заживуць сваім жыццём не толькі ў рамане «Нельга забыць», але і ў «Чорным замку Альшанскім».

Ёсць, напрыклад, цікавыя характарыстыкі рэальных творчых асоб, якія прыцягнулі да сябе ўвагу пісьменніка, у лістах да паэта А. Бялёвіча, што захоўваюцца ў Беларускай дзяржаўнай архіве-музеі літаратуры і мастацтва. Аказваецца, блізкімі тады У. Караткевічу па духу, па творчасці, па жыццёвай і грамадзянскай пазіцыі былі Р. Шырма і П. Панчанка. Паведамляючы Антону Пятровічу пра свае настаўніцкія справы, згадае ў лісце ад 9 мая 1957 года і такое: «Запісаў некалькі старых беларускіх песень за гэты час. Не ведаю, ці вядомыя яны нават Шырме. На жаль, нотнай граматы не ведаю, а матыў вельмі складаны. Песні, відаць, старажытныя.

А ўжо ж бяроза завіваецца.

Кароль на вайну сабіраецца.

А ў каго сыны ёсць, дык высылайце,

А ў каго няма, дык хоць наймайце.

Так, двух чалавек я жадаў бы ведаць блізка, паразмаўляць з імі і можа, нават, пабываць у іх. Гэта Панчанка і Шырма. А з Панчанкам так у нас тады і не атрымалася справа. Нічога, можа яшчэ калі-небудзь так і будзе.

Успамінаю вашы жарты ў гэты мой апошні шчаслівы прыезд. Вы праўдзіва любіце яго. І моладзь яго вельмі любіць» [7, л. 1].

Калі ж стаў слухачом, то ў лісце ад 01.09.1958 напіша падрабязна пра ўмовы жыцця, паведаміць адрас інтэрната, нават намалюе план свайго пакоя і дасць агульную характарыстыку новым сябрам: «Народ усё вясёлы, дружны, вельмі цікавы. Паслязаўтра пачынаюцца заняткі і будзе яшчэ цікавей. Я вельмі шчаслівы і буду многа і добра пісаць» [7, л. 5.].

Ва ўсім угадваецца эпік-рэаліст, для якога вельмі істотным з'яўляецца веданне да драбніц самой рэальнасці, у якой дзейнічаюць яго персанажы. Нагадаем, што працытаваныя радкі старадаўняй народнай песні выкарыстае пісьменнік у рамане «Каласы пад сярпом тваім», праўдзіва, эмацыянальна раскрываючы стан душы беларуса, яго погляд на антыгуманны змест вайны.

Дарэчы, пра А. Бялевіча з вялікай сімпатыяй згадвае У. Караткевіч у пісьмах да Ю. Гальперына. З уласцівым гумарам, выкарыстаўшы прыём мастацкай стылізацыі, у лісце ад 07.10.1955 года выказаў такім чынам сваю рэакцыю на несправядлівае рашэнне парткама ўніверсітэта, які адмовіўся залічыць У. Караткевіча ў аспірантуру: «Сначала штурмовал Киев, а затем Минск. Под стенами первого потерпел страшное поражение, ... и вместе с дружиной, потеряв все осадные укрепления, бежал аки пардус или волк серый в стародавнюю вотчину, Лисовицкую весь, где стол плохой, а челядь голая и небогатая. Я было уже отчаялся, однако увидел, прибежавши, послов, кои мне сказали: «прииди ко мне, княже, в Менеск». <...> Поехал я к Минским мурам, а там меня приняли гостинно и с бережением всяческим» [8, 168]. Паездка стала вызначальнай у біяграфіі У. Караткевіча: прыхільнасць рэдакцыі часопіса «Полымя», перспектыва друкавацца, знаёмства з вядомымі літаратарамі – усё прывяло да канчатковага выбару прафесійнай дзейнасці: толькі творчасць і нічога больш.

Пройдзе ўсяго год і 11 кастрычніка 1956 года Караткевіч напіша свайму сябру пра тое, як у час Дня кнігі ў Оршы ён прымаў у сябе дома беларускіх гасцей, сярод якіх былі Вялюгін і Бялевіч. Гаварылі пра многае. У першую чаргу, вядома, пра айчынную літаратуру, пра яе тагачасны стан, пра некаторых пісьменнікаў. Асабліва цікавым падаўся Бялевіч: «Грубоватый, но очень своеобразный, прямо-таки редкий юмор в сочетании с большим умом» [8, 173]. Вялікі жыццялюб, Караткевіч быў здольны на жарты, розныя прыколы, дасціпны гумар. Цаніў гэтыя якасці ў іншых. 12 мая 1957 года падзеліцца з Гальперыным радаснай для паэта падзеяй: часопіс «Полымя» ў чэрвеньскім нумары збіраўся надрукаваць паэтычную падборку з 6–9 вершаў. Раіць выпісваць гэты часопіс: «... я теперь чаще буду печататься, наверное». І тут жа прыпомніць жарт А. Бялевіча, якога назаве сваім «старшым другом», наконт прызнання сталічнай крытыкай і чытачом паэтычнага таленту Караткевіча: «У Беларусі ёсць чатыры паэты (это в присутствии десятка других): Панчанка, Куляшоў, Бялевіч і Караткевіч». Его спрашываюць: «А Танк?» Он

делае снисхождение: «Ну, ещэ и Танк, пожалуй». Чэловец с очэнь рэдкай, добродушной язвительнасьцю» [8, 177]. Такія якасьці, безумоўна, імпанавалі Караткевічу, выклікалі прыязнасць і шчырую даверлівасьць.

Нарэщэ, самую важную інфармацыю, пэўным чынам звязаную з асобай А. Бялёвіча, аўтар ліста прыпасе на самы канец размовы: 26 красавіка яго прынялі ў Саюз пісьменнікаў БССР. Аднагалосна: «Поднялі рукі все, даже Крапива. А рекомендовали Лужанин, Велюгин, Белевич. Шапки ў паветра! Хура!» [8, 177]. Падкрэслім той факт, што прынялі толькі па публікацыях у перыядычным друку; першы зборнік лірыкі У. Караткевіча «Матчына душа» паявіцца ў 1958 годзе. Жарт А. Бялёвіча, як бачым, аказаўся прарочым. Творы пісьменніка, напісаныя «на вырост», вытрымалі выпрабаванне часам: яны чытаюцца, даследуюцца, перакладаюцца, а імя іх стваральніка стала найвялікшай нацыянальнай каштоўнасцю.

Літаратура

1. Пачатак: лісты Уладзіміра Караткевіча да Максіма Танка / публікацыя А. Вераб'я // Маладосць. – 1987. – № 1. – С. 154–172.
2. Кучкоўская, Н. Юдоль святла / Н. Кучкоўская, Г. Шаблінская // Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсьць. Буду!: успаміны, інтэрв'ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск: Маст. літ., 2005. – С. 18.
3. Бугаёў, Д. Рамантычны рыцар чалавечнасьці / Д. Бугаёў // Палымя. – 2000. – № 11. – С. 155–175.
4. Макмілін, А. Беларуская літаратура ў 50–60-я гады ХХ стагоддзя / А. Макмілін. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2001. – 332 с.
5. Калеснік, У. Усё чалавечае: літ. партр., арт., нарысы / У. Калеснік. – Мінск: Маст. літ., 1993. – С. 60–132.
6. Уладзімір Караткевіч і Янка Брыль. Перапіска 1958–1983 гг. / публікацыя і каментарыі Л. Мазанік // Шляхам гадоў: гісторыка-літаратурны зборнік / уклад У. Мархель. – Мінск: Маст. літ., 1990. – С. 54–138.
7. БДАМЛМ. – Ф. 330. – В. 1 – Спр. – 105. – Л. 1–7.
8. Письма Владимира Короткевича / публикация и примечания Ю. К. Гальперина // Нёман. – 1991. – № 7. – С. 165–185.